

KIELISSÄ KULTTUURIEN ÄÄNI

Anna Idström ja Sachiko Sosa, toim.
Tietolipas 228. Helsinki: SKS, 2009.

Kielissä kulttuurien ääni on artikkelikokoelma, jonka kirjoittajat ovat sekä nuoria että varttuneita tutkijoita. Yhteisenä tarkoituksena on antaa eri näkökulmia käsittelevien kirjoitusten kautta käsitys siitä, mitä ihmiskunnan yhteisestä kulttuuriperinnöstä häviää kielellisen monimuotoisuuden kaventuessa, kielten kuollessa. Kulttuuri määritellään johdannossa laaja-alaisesti opituiksi ominaisuuksiksi, jotka siirtyvät sukupolvelta toiselle sosiaalisessa kanssakäymisessä, ja tavaksi jäsentää kokemus inhimillisestä olemassaolosta. Kieli taas on kulttuurin se osa, jolla ilmaistaan tuo kokemus.

Kirja jakaantuu neljään osaan. Ensimmäisen osan (”Kieli, kielitiede ja kulttuuri”) aluksi Urho Määttä esittelee asiantuntevasti syitä, miksi kulttuuri on jätetty huomiotta perinteisessä kielitieteessä. Artikkelin keskeinen teema on kielen käsitteen monimuotoisuus ja tästä johtuva tarve määritellä, mitä kieli on. Toisaalta kielen ja kulttuurin suhde on kaksijakoinen, eikä rajaa käsitteiden välillä oikeastaan olekaan, vaikka sitä koko ajan yritetään vetää. Ulla Vanhatalon artikkelissa esitellään Anna Wierzbickan kehittämää luonnollista semanttista metakieltä, jonka tavoitteena on tiettyjen ”primitiivisanojen” avulla voida ilmaista eri käsitteet eri kielissä niin että kuka tahansa voisi ne tunnistaa tai ymmärtää.

Toisessa osassa, ”Eri kielet ilmaisevat eri merkityksiä”, pohditaan metaforia ja kääntämistä. Anna Idström esittelee artikkelissaan metaforan teoriaa yleisesti ja eri kielistä sekä erityisesti inarinsaamesta peräisin olevien esimerkkien avulla. Ihmisten aistit ovat synnynnäisesti samanlaisia, mutta kun aistihavainnosta muotoutuu käsite, ollaan jo tekemis-

sä yksittäisen kulttuurin kanssa. Eri kielissä metaforien ja metonymioiden järjestelmät ovat kehittyneet omaan suuntaansa. Idströmin mukaan onkin luotettavampaa perustaa kulttuurista tehtävät yleistyksset esimerkiksi kaunokirjallisen tai etnografisen kuvauksen sijaan kulttuurissa käytettyyn kieleen, koska se on koko etnisen yhteisön yhteinen ja sen voi havaita objektiivisesti. Zsuzsanna Bodó luo artikkelissaan katsauksen eräisiin kulttuurieroista johtuviin käännösongelmiin. Maria Kelan artikkelissa pohditaan sitä, mitä tietoa olemme saaneet maailman kielistä Raamatun kääntämisen kautta. Kela pohtii erityisesti Jumalaan liittyviä metaforia ja kulttuurisia ongelmia niiden kääntämisessä.

Kolmannessa osassa on kuusi artikkelia, joissa esitellään tietty piirre tai ominaisuus yhdestä kielestä tai kieliryhmästä: nihvin numeraalikklassifikaattorit (Ekaterina Gruzdeva), bantukielten ajan ilmaukset (Lotta Aunio), kulttuuriset konnotaatiot itähantien kertovissa teksteissä, erityisesti saduissa (Sachiko Sosa), rakkauden aihepiiriin kuuluva sanasto itämansien kertomuksissa (Ulla-Maija Kulonen), henkilöön viittaaminen japanin kielessä (Riikka Länsisalmi) ja suomen romanikielen ja suomen kielen romanivarieteetin diskursiiviset erityispiirteet (Kimmo Granqvist). Yksi tarkastelun kohteena olevista kielistä, itämansi eli Kondan murre on jo sammunut; nihvissä, hantissa ja suomen romanikielessä näkyy kielen haurastuminen, muiden kielten vaikutus tai tiettyjen kielten järjestelmien yksinkertaistuminen. Myös japanin kieltä käsittelevässä artikkelissa otetaan jonkin verran kantaa kielijärjestelmän muutoksen, kun taas bantukieliä koskevassa tekstissä pyritään lähinnä kyseenalaistamaan stereotypiat ”afrikkalaisesta” aikakäsityksestä ja osoittamaan, että eurooppalaisten kielten pohjalta laaditut

kielenkuvauksen kategoriat eivät välttämättä sovellu niistä suuresti poikkeaviin kieliin.

Kirjan viimeisen osan artikkeleissa keskitytään muutoksiin, joita kielille voi tapahtua. Merja Salon artikkelissa tutkitaan suomalaisugrialaisten kielten sanastoa ja sitä, mitä sanaston muutos kertoo eri kulttuurien ja elinolojen vaikutuksesta kieliin. Eeva Sipilän artikkelissa kuvataan Filippiinien chabacano-kreolikielen rakennetta ja verrataan sitä toisaalta espanjaan, toisaalta Filippiinien kotoperäisiin kieliin, erityisesti tagalogiin. Riho Grünthal osoittaa artikkelissaan, että vaikka ersämordvan ja vepsän tilanne on eritoten puhujaväestön suuruuden suhteen hyvin erilainen, ovat yhtäläiset muutokset kielen ja identiteetin rakentumisessa ja sitä myötä vähemmistökieltä koskevissa asenteissa johtaneet jokseenkin samankaltaiseen tilanteeseen, jossa kielen luonteva siirtyminen sukupolvelta toiselle on katkennut. Artikkelissa pohditaan myös kriittisesti kielellisen identiteetin käsitettä nimenomaan kaksi- tai monikielisen puhujan kannalta. Lopuksi Anna Mauranen esittää artikkelissaan, että englantia akateemisena ja muun lähinnä työnsä puolesta kansainvälistyneen väestön yhteisenä kieleenä ei ole samalla tavalla sidoksissa tiettyyn kansalliskulttuuriin kuin ihmisten äidinkielet. Pikemmin englantia *lingua francana* on esimerkiksi tietyn työtehtävän yhdistämien ihmisten pienkulttuurien kieli ja mukautuu yhteisön tarpeiden ja heidän matriisikulttuuriansa mukaisesti. Totutut ajatukset kielen ja kulttuurin suhteesta joutuvatkin uuteen valoon tarkasteltaessa englantia globaalina *lingua francana*.

Kokonaisuutena artikkelikokoelma onnistuu tavoitteessaan antaa laaja kuva aihepiiristä ja herättää ajatuksia siitä, mitä eri kielet ihmisille kulttuurisina olentoina merkitsevät. Monet kirjoitukset ovat hyvin korkeatasoisia ja antavat uutta, originellia tietoa. Myös lähestymistavat ovat monipuolisia: aihepiiriä tar-

kastellaan kognition, diskurssin, etnografian, historiallisen kielitieteen, tieteenfilosofian, kielipolitiikan, kielen rakenteen kuvauksen ja sosiolingvistiikan kautta. Monipuolisuus osoittaa, että Suomessa on laaja-alaista tietämystä kulttuurin ja kielen yhteyden tutkimuksessa.

Toisaalta teos avautuu myös jossain määrin hajanaisena ja epätasaisena kokoelmana artikkeleita. Erityisesti itse kulttuurin käsite vaikuttaa osin ylimalkaiselta ja ristiriitaiselta. Johdannossa toki todetaan, että kulttuurin käsite on epämääräinen ja että sitä on vaikea määritellä, ja päädytään siten yleiseen, tämän teoksen sisällön kannalta sinänsä oivalliseen, yksittäisen kielen kautta tapahtuvaan määrittelyyn. Koska suurimmassa osassa artikkeleita kuvataan tiettyä ilmiötä nimenomaan tietyssä kielessä, sopii tällainen kulttuurin määrittelmä kaikessa monoliittisuudessaankin niihin suhteellisen hyvin. Toisaalta joistakin artikkeleista tulee vaikutelma, ettei kirjoittaja itse asiassa ole perehtynyt kulttuurin problematiikkaan tai kiinnostunut siitä, vaan että häntä kiinnostaa lähinnä kielen rakenteen kuvaaminen. Rakenteen kuvaus näyttää helposti jopa kielellistä relativismia kriitikkömästi mukailevana teoksen yleisen aihepiirin viitekehksessä. Kulttuurin muutosta kielellisen muutoksen ja lopulta kielen hiipumisen taustalla ei myöskään valoteta monessakaan artikkelissa, vaikka tämä olisi ehkä auttanut näkemään paremmin, millainen kielessä kuuluva tai joskus kuulunut kulttuurin ääni on ja mitä kielen hiipussa jää jäljelle. Muun muassa Gruzdevan, Granqvistin ja Grünthalin mainioissa artikkeleissa asiaa toki pohditaan.

Joissakin artikkeleissa kulttuuri nähdään myös laajempaan kuin tiettyyn kieleen sidottuna käsitteenä ja jopa kriittisin silmin ja erilaisia kulttuurikäsitteitä verraten (Määttä, Grünthal ja Mauranen); eräissä artikkeleissa (Aunio ja Länsisalmi) toisaalta myös varoitetaan liiallisista yleistyksistä ja osoitetaan

yleistysten harhaanjohtavuus kielenkuvauksen kautta. Juuri tällaista kriittisyyttä koko kulttuurin käsitettä kohtaan olisi teokselta kaivannut. Ristiriitaisille kulttuurikäsityksille ja kirjan aihepiirin kannalta sangen olennaiselta vaikuttavalle kielellisen relativismin pohdinnalle olisikin voinut omistaa ainakin yhden kokoavan kirjoituksen nimenomaan kirjan ensimmäiseen osaan. Kirjan ensimmäisessä artikkelissahan käsitellään kulttuurin osuutta kielen tutkimuksessa – olisi ollut kiintoisaa lukea myös kielen osuudesta kulttuurin tutkimuksessa.

Lähes kaikissa artikkeleissa sivutaan kielikuolemaa, ja kielten katoaminen esitetään koko artikkelikokoelman kantavana voimana. Artikkeleista saakin laajan kuvan ilmiöistä, jotka kielten mukana ovat kadonneet tai voivat kadota. Varsinaisesti kielikuolemaa, kielipoliittikkaa ja kielen revitalisaatiota käsitellään kuitenkin vain Grünthalin artikkelissa, jonka lopussa (s. 286) esitetään kysymys, voidaanko kielidiversiteetti säilyttää ja miten. Myös Maurasen artikkelissa otetaan kantaa kielikuolemaan ja osoitetaan, että kieliä uhkaavat pikemminkin niiden lähellä puhuttavat valtakielet kuin englanti. Monissa muissa artikkeleissa kielen katoamiseen viitataan vain lyhyesti kirjoituksen lopussa.

Kielen kuoleminen on vakava asia henkilölle ja yhteisölle, jota se koskettaa. Siitä on tullut vakava asia myös kielitieteilijöille ja muille kulttuurisen moninaisuuden häviämisestä huolestuneille. Kielellisen moninaisuuden ajatellaan useimmiten olleen suurinta ennen maanviljelyksen yleistymistä ja tästä alkanutta teknologista kehitystä. Yleisesti hyväksytään myös se ajatus, että kielellisen moninaisuuden katoaminen on kiihtynyt ennennäkemättömiin mittasuhteisiin viime vuosikymmeninä. Ekolinguvistisesti orientoituneessa tutkimuksessa kielten moninaisuuden katoamista on verrattu jopa biologisen moninaisuuden katoamiseen. Sekä biodiversiteetin että kielellisen

moninaisuuden katoamisen taustalla on myös osittain samankaltaisia poliittisia ja taloudellisia tekijöitä ja valintoja. Kielellisen moninaisuuden katoaminen on siten myös poliittinen ja ideologinen aihepiiri, josta kiistellään kiihvaastikin kielitieteellisessä antropologiassa ja kielipoliittikan tutkimuksessa. Tähän liittyy myös kysymys siitä, missä määrin kieltä voidaan pitää luonnollisena objektina, jota Määtän artikkelissa käsitellään. Muutoin artikkelikokoelmassa ei oteta kantaa kielellisen moninaisuuden ja biologisen moninaisuuden väliseen analogiaan ellei peräti metaforaan, johon viime vuosien diskurssi kielellisen moninaisuuden puolesta kuitenkin pohjautuu.

Vaikka Grünthalin artikkelissa käsitellään kielipoliittisia kysymyksiä ja tutkimusta laajahkosti, artikkelikokoelmasta puuttuu kriittinen yleiskatsaus moniin kielipoliittikan ja kielten hiipumisen problematiikan keskeisiin erityiskysymyksiin. Eritoten kritiikitön suhtautuminen paljon arvostelua herättäneeseen SIL-järjestöön (ks. esim. Epps 2005) ja sen piirissä syntyneisiin julkaisuihin ja järjestön korostamaan kirjoitetun kielen ensiarvoisuuden oudoksuttaa. Puhutun ja kirjoitetun kielen problematiikka on keskeinen teema nimenomaan kielestä ja kulttuurista puhuttaessa, ja asiaa on paljon pohdittu uhanalaisten kielten yhteydessä. Monet ovat kritisoinet keskittymistä kirjoitettuun kulttuuriin kielen tulevaisuuden takaajana, koska tällöin jää huomaamatta se, ettei eurooppalaislähtöiseen kansalliskieli-identiteettiin perustuva periaate välttämättä sovi kaikille kieliyhteisöille (ks. esim. Dorian 1998). Kirjakielen saaminen ei voi pysäyttää vääjäämätöntä kulttuurin ja yhteiskunnan muutosta, johon kielen hiipuminen aina kuuluu. Kirjallisen kulttuurin tulehisen oraalisen kulttuurin rinnalle on katsottu voivan jopa nopeuttaa kielen hiipumista (esim. Bielenberg 1999, Collins 1995, Fishman 1996 ja 2000, Labrie 1993, Mühlhäusler 1990). Kielen ja kielipoliittisten valintojen

poliittisen ja ideologisen ulottuvuuden tunnustaminen ja kriittinen tarkastelu ansaitsikin enemmän huomiota kielten uhanalaisuudesta puhuttaessa. Asia on poliittisesti kovin arkaluontoinen; juuri tästä syystä neutraali yleisesitys olisi voinut olla paikallaan.

Kaiken kaikkiaan artikkelikokoelma on joka tapauksessa nautinnollinen lukukokemus. Aiemmin mainittua hajanaisuutta voi sitäkin pitää itse asiassa vahvuutena, jonka ansiosta hyvin erilaiset äänet tosiaankin pääsevät teoksessa kuuluviin ei pelkästään esitettyjen kielten vaan myös artikkelien kirjoittajien taholta. Täysin kielitieteeseen perehtymättömälle teosta ei toki voi suositella; esittelytekstissä luvatus yleistajuisuuden aste vaihtelee huomattavasti eri tekstien välillä. Takakannessa viitataan myös siihen, ettei aihepiiristä ole suomeksi juurikaan kirjoitettu, mikä johtunee osaltaan siitä, että kotimaiset tutkijat tulostavoitteidensa mukaisesti – ja tämän artikkelikokoelman perusteeman kannalta paradoksaalisesti – kirjoittavat mieluummin muilla kielillä kuin suomeksi. Olisikin toivottavaa, että aiheesta kirjoitettaisiin tieteellisesti yhtä korkealla tasolla suomeksi enemmänkin.

Simo Määttä

Itä-Suomen yliopisto, ranskan kieli ja kulttuuri
simo.maatta@uef.fi

LÄHTEET

- Bielenberg, Brian. "Indigenous Languages Codification: Cultural Effects." *Revitalizing Indigenous Languages*. Ed. John Reyhner, et al. Flagstaff, Ariz.: Northern Arizona University, 1999. 103–12.
- Collins, James. "Literacy and Literacies." *Annual Review of Anthropology* 24 (1995): 75–93.
- Dorian, Nancy. "Western Language Ideologies and Small-Language Prospects." *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Ed. Lenore A. Grenoble & Lindsay J. Whaley. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 3–21.
- Epps, Patience L. "Language endangerment in Amazonia: The role of missionaries." *Bedrohte Vielfalt: Aspects of Language Death*. Ed. Jan Wolgemuth & Tyko Dirksmeyer. Berlin, Weisensee: Berliner Beiträge zur Linguistik, 2005. 311–328.
- Fishman, Joshua A. "What Do You Lose When You Lose Your Language?" *Stabilizing Indigenous Languages*. Ed. by G. Cantoni. 1996. <http://jan.ucc.nau.edu/~jar/SIL/Fishman1.pdf> (161210).
- Fishman, Joshua A. "Why Is It So Hard to Save a Threatened Language? (A Perspective on the Cases that Follow)." *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift Revisited: a 21st Century Perspective*. Ed. Joshua A. Fishman. Clevedon: Multilingual Matters, 2000. 1–22.
- Labrie, Normand. *La Construction linguistique de la Communauté européenne*. Paris: Honoré Champion, 1993.
- Mühlhäusler, Peter. *Linguistic Ecology. Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific Region*. London: Routledge, 1996.